

Luka I. MILUNOVIĆ*

POČETAK RADA KINEMATOGRAFA (BIOSKOPA), PRVI KINO-REPERTOAR I KINO-OPERATERI U KNJAŽEVINI CRNOJ GORI

Tu nedavno, tokom septembra ove 2008. godine, sredinom ili početkom mjeseca, zavisi od toga pogledamo li u Grigorijanski ili Julijanski kalendar, koji je važio u Crnoj Gori do Prvog svjetskog rata, navršilo se cijelo stoljeće od početka rada prvog domaćeg kinematografa – bioskopa, pa je i to zgodan povod da se ovom događaju posveti više pažnje.

Početak XX stoljeća popularnost filma neprestano raste i već počinje da ostavlja tragove na druge oblike umjetničkog izražavanja. Tako je, s jeseni 1904. godine, pozorišna družina Ljubomira Micića otpočela gostovanje na Cetinju sa predstavom „Kinematograf” – veselom igrom u 3 čina. Tokom prve i druge decenije XX stoljeća Knjaževina Crna Gora ulazi u eru filma – novog medija koji brzo osvaja onovremenu Evropu.¹

---

* Luka I. Milunović, Opština Cetinje

¹ Pod sam kraj XIX i prvih godina XX stoljeća Crna Gora se, rekli bismo, pripremala za ulazak u eru projektovanih i pokretnih slika. Interesantno je pomenuti vijest, koju je krajem 1889. godine donio „Glas Crnogorca”, upoznavajući svoje čitaoce da će u „Zetskom domu” biti: „...izložen ‘Geografski panorama’, niz raznih slika iz prirode iz svijeh sveckijeh krajeva...”. U najavi ove izložbe se dalje naglašava: „...Slike su sasvijem vješto izrađene, te kroz cakleni aparat, vrlo ukusno i prirodno izgledaju...”. U „Glasu Crnogorca” će 1907. godine biti objavljen, za ono vrijeme veoma opširan, tekst o „Telefotografiji”. Čitaoci će biti obaviješteni kako je problem prenošenja slika na veće udaljenosti riješen, te da je: „...pošlo za rukom da se fotografije u veličini 13 x 24 prenesu sa jednog mjesta na drugo za 6 do 12 minuta...”, uz napomenu da će od ovog pronalaska najviše koristiti imati ilustrovani listovi i policija. „Cetinjski vjesnik” u tekstu *Tajne kinematografa* piše 1909. godine o opasnostima koje vrebaju glumce pri snimanju filmova i navodi primjere francuskog akrobate Othreda i amerčke glumice Florence Turner koja se umalo nije utopila pri snimanju neke scene na moru. U ovom tekst se konstatuje: „Kinematogaf je dan danas osvojio cio čitav svijet. Ne samo da kinematografskih kazališta imade u velikim gradovima, već se može naći u malim gradićima,

Na osnovu dostupne arhivske građe i pisanja aktuelne periodike možemo tvrditi da je na proljeće 1907. godine u Knjaževini Crnoj Gori gostovao putujući bioskop.²

Aprila mjeseca te godine Miloš Gavrić, Srbin iz Vojvodine, vlasnik putujućeg bioskopa, obratio se opštinskoj vlasti na Cetinju, tražeći dozvolu da u Zetskom domu 15 dana prikazuje bioskopske predstave. Gavrić je takvu dozvolu dobio, pa je u „Glasu Crnogorca” objavljen oglas – reklama o radu bioskopa. U ovom, za to vrijeme, zaista jedinstvenom oglasu, koji je naslovljen „Bioskop na Cetinju”, pored napomene da od nedjelje 15. aprila 1907. godine u 8½ sati, u Zetskom domu počinju bioskopske predstave, posebno je istaknuto da se: „...slike sastoje iz 1.500 metara fotografičnih (film) snimaka.”, te da „Predstava traje 2 sata sa biranim programom”.³ Na kraju oglasa vlasnik bioskopa moli za što masovniju posjetu.

Nešto više od godinu dana nakon gostovanja putujućeg bioskopa Gavrića u Zetskom domu, dva Cetinjanina Blažo Bratičević i Ljubomir Tamindžić će zatražiti i dobiti dozvolu od opštinske vlasti za početak rada svog kinematografa – prvog domaćeg bioskopa u Crnoj Gori.

Cijeneci da Ljubomir Tamidžić i Blažo Bratičević, vlasnici i prvi kinooperateri domaćeg bioskopa, zbog svog ukupnog angažovanaja i postignutih rezultata na kulturnom polju u Crnoj Gori (pozorište, film) zaslužuju mnogo više pažnje naučne, stručne i šire javnosti, saopštavam ovom prilikom tek nekoliko crtica iz biografija ovih kulturnih poslenika.

Blažo Bratičević (1879–1936)

Kao četrnaestogodišnjak Blažo Bratičević 1893. godine pomaže Vasilju Đinovskom da izradi islikanu zavjesu za pozornicu u Zetskom domu koja će biti korištena za programe pri proslavi velikog jubileja – četiri stoljeća crnogorskog štamparstva i izdavaštva.⁴ Krajem XIX i početkom XX stoljeća Bratičević radi za Upravu dvora. Kasnije otvara samostalnu ugostiteljsku radnju. Uče-

---

trgovištima, na brodovima, u restauracijama, privatnim kućama itd.” („Cetinjski vjesnik”, II/1909, br. 54, str. 4). Nešto kasnije isti list će javiti o namjeri u Engleskoj da se kinematograf koristi u školama kao pomagalo u nastavi (*Ibidem*, br. 62, str. 3).

² Na ovu temu sam već pisao u periodičnim publikacijama: „Prvi crnogorski bioskop”, „Arhivski zapisi”, VII /2000, br. 1–2, str. 43–53, i „Slike koje se misle prikazivati ne smiju biti nemoralne”, „Art-Vijesti”, I/2003, br. 10, str. V. Datumi u radu dati su po starom, Julijanskom kalendaru.

³ DACG, UVC-1907, Fas.: 76, br. V-1907–168; Oglas objavljen u: „Glas Crnogorca”, XXXVI/1907, br. 17, str. 4.

⁴ Vidi u: Luka Milunović, „Pozorište Zetski dom 1884–1896”, Cetinje, 2006, str. 183–185 i 218.

stvuje u diletantskim pozorišnim predstavama Radničkog društva koje tokom 1909. prerasta u poluprofesionalno i čini podumijentu za formiranje prvog stalnog profesionalnog pozorišta u Crnoj Gori 1910. godine. Tokom 1909. godine Blažo Bratičević ostvaruje zapažene uloge u predstavama „Slobodarka”, „Madam Mogaden”, „Graničari” i „Boj na Kosovu” (režija Ljubo Tamindžić). Po formiranju profesionalnog državnog Kraljevstvaog crnogorskog narodnog pozorišta biva angažovan i igra 1911. godine uz Stevanovića i bračni par Dir u „Maksimu Crnojeviću”. Uspješno se bavi ugostiteljstvom i trgovinom. Umro je 8. decembra 1936. godine.⁵ U ime cetinjskih trgovaca i ugostitelja sa njim se oprostio Nikola Knežević. U tadašnjoj periodici,⁶ koja donosi vijesti o smrti Blaža Bratičevića, ostao je zapis: „Pokojnik je služio među cetinjskim trgovcima kao i među građanstvom za primjer savjesnosti u poslu, čovječnosti i poštenja. Pokojnik je izveo svoju djecu na put”.

Ljubomir R. Tamindžić (1879–1945)

U matičnim knjigama⁷ piše da je Ljubomir Tamindžić umro na Cetinju 20. juna 1945, da je tada imao 66 godina i da je rođen na Cetinju. Iz ovih podataka zaključujemo da je rođen 1879. Interesantno, iste godine kada i njegov ortak i prijatelj Blažo Bratičević. U pomenutim knjigama navedeno je i njegovo zanimanje – sajdžija. Sredinom posljednje decenije XIX stoljeća Ljubomir, sin Ane i Rista Tamindžića – „jednog hrabrog hercegovačkog ustaše” – će po završetku prvog razreda Gimnazije na Cetinju (školska 1894/95. god.)⁸ biti poslat sa grupom crnogorskih mladića na izučavanje zanata u radionicama vojvođanskih majstora. Iz jednog izvještaja o toku obuke mladih Crnogoraca u Vojvodini se vidi da Tamindžić 1895. godine uči sajdžijski zanat u Vršcu kod majstora Bruna Valkeja. Krajem stoljeća Tamindžić se vraća na Cetinje. U aktima opštinske uprave Cetinja iz 1900. godine o Ljubu Tamindžiću ostaće zabilješke: da je uzeo lokal u Katunskoj ulici (danas Njogoševa); tražio dozvolu kako bi: „jedan svoj volosiped da na lutriju...” i podnio račun za opravku i navijanje opštinskog javnog sata.⁹ Kako njegov otac Risto, gostioničar, nije uspješno poslovao, Ljubomir Tamindžić solidarno snosi porodične probleme pa već sljedeće godine (30. XI 1901) Uprava varoši Cetinje donosi rješenje da se: „uzme na inkant” njegov

⁵ Opština Cetinje, „Matične knjige umrlih 1930–1945”, str. 288, tekući broj, 67.

⁶ *Slobodna misao*, XV / 1936, br. 50, str. 5; *Zetski glasnik*, VIII / 1936, br. 99–100, str. 3.

⁷ Opština Cetinje, „Matične knjige umrlih 1930–1945”, red. br. 57, str. 615.

⁸ Podatke o gimnazijskom školovanju Ljuba Tamindžića i njegove braće Dimitrija i Josifa vidi u: Dr Momčilo D. Pejović, „Cetinjska gimnazija 1880–1920”, Cetinje, 2007, str. 909 i dalje.

⁹ DACG, UVC-1900, fas. 24, br. 792; *Ibidem*, fas. 27, br. 2208; *Ibidem*, fas. 30, Om.: maj, br. 81.

sajdžiski alat i drugo.¹⁰ Ljubov stariji brat Dimitrije (završio četiri razreda Gimnazije 1895. god.) traži pasoš te godine jer namjerava da se zaposli „pri banci u Vukovaru” što je i postigao. Dimitrije je iz Vukovara pomogao da se likvidira-ju sve porodične obaveze nastale iz poslovanja, pa će Ljubomir Tamindžić koju godinu kasnije na Cetinju ponovo otpočeti sajdžiski posao. Po nalogu 1905. godine opravlja dva časovnika za potrebe crnogorskog dvora.¹¹ Kasnije je sa Blažom Bratičevićem otvorio: „Sajdžisku radnju i stovarište satova”. Sa Bratičevićem 1908. godine nabavlja opremu i organizuje rad prvog crnogorskog bioskopa. Sajdžiski zanat je svakako bio od koristi prvom kino-operateru u Crnoj Gori pri ovladavanju tehničkim znanjima o načinu rada kino-projektora.

Ljubomir Tamindžić se uspješno bavio pozorišnom glumom i režijom. Kako svoj jubilej – 25. godina glumačkog rada – Tamindžić slavi 1927. godine (igra Hasanagu u *Hasanaginuci* Ogrizovića) to znači da početak izlaska na pozorišnu scenu vezuje za 1902. godinu kada je na Cetinju gostovao Dimitrije A. Ginić sa svojom putujućom trupom profesionalnih glumaca. Prema pisanju tadašnje periodike 1906. godine uspješno igra u „Slobodarki” sa diletanti-ma Zanatlijskog pjevačkog i tamburaškog društva u čiju je upravu upravo izabran. Ponovo, 1909. godine, igra u „Slobodarki”, „Graničarima” i „Običnom čovjeku”, te režira „Boj na Kosovo”. Sljedeće, 1910. godine režira „Knjaza Arvanita”, a kako će zabilježiti štampa: „naročito se ističe” u predstavi „Kartaš” Kraljevskog crnogorskog narodnog pozorišta.¹² Poslije Prvog svjetskog rata intenzivno radi u „Cetinjskom pozorišnom društvu”. Tokom sezone 1924/25. „najveći broj komada režirao je g. Lj. Tamindžić” piše u objavljenom izvještaju o radu ovog društva. Proslavu jubileja – 25. godina pozorišnog rada – Ljubomira Tamindžića koju je 1927. godine organizovalo „Cetinjsko pozorišno društvo” pratila je ondašnja štampa bilježeći razne detalje. List „Mali Radojica” je povodom jubileja donio portret Ljuba Tamindžića (crtež) i njemu posvećenu pjesmu od sedam strofa. Evo za ilustraciju jedne od strofa:

Četvrt vjeka na daskama
stvarao si nam radost pravu
služio si umjetnosti
ne za plaću ni za slavu.¹³

¹⁰ DACG, UVC-1901, fas. 32, br. 6.

¹¹ DACG, UD-1905, fas.: 65, br. 475.

¹² CXCIV, „Pozorišna kritika u crnogorskoj periodici 1884–1916”, Luka I. Milunović, Ljiljana Milunović, Cetinje, 2004, str. 362.

¹³ „Ljubi Tamindžiću – prilikom 25-godišnjeg jubileja”, „Mali Radojica”, II/1927, br. 8, str. 2. Pjesma je potpisana sa: Mali Radojica. Odgovorni urednik lista je bio Jovan Nikolić.

„Narodna riječ” tim povodom piše: „odano priznanje jednoj umjetničkoj prirodi čiji žar za punih 25 godina nije moglo rashladiti ni njegovo loše materijalno stanje, ni nerentabilnost glumačke umjetnosti...”. Štampa je javljajući o jubileju skrenula pažnju i na poklone koje je jubilar primio, kao i na to da je tim povodom odlikovan V stepenom ordena sv. Save.

Vidimo da su se Blažo Bratičević Ljubomir Tamindžić pored prikazivanja filmova i učestvovanja u pozorišnim predstavama, prvo Radničkog društva, a kasnije (od formiranja 1910. god.) i državnog profesionalnog pozorišta bavili ugostiteljstvom, kao i prodajom i popravkom satova. Iz niza dopisa koje su uputili Upravi varoši Cetinje može se zaključiti da su tokom 1908. i 1909. godine¹⁴ popravljali i održavali javne časovnike na Cetinju. Krajem zime 1910. godine Blažo Bratičević će, pored kafane, otvoriti i gostionicu, ali ovoga puta u kući Pera St. Martinovića (Katunska ulica br. 81).

Vratimo se otvaranju prvog crnogorskog bioskopa.

Na osnovu nekoliko dokumenata sačuvanih u fondovima Državnog arhiva možemo pratiti kako je donesena odluka o izdavanju dozvole za otvaranje i rad prvog stalnog bioskopa u Crnoj Gori. Blažo Bratičević i Ljubomir Tamindžić obratili su se 2/15. avgusta 1908. godine opštinskoj vlasti na Cetinju molbom za dozvolu u kojoj ističu: „Namjeravamo otvoriti radnju sa Kinematografom sa kojim bismo davali zabave u ovoj varoši...” pa dalje napominju: „Pošto je nabavka za gornje skopčana sa velikim troškovima a poznato vam je naše siromašno stanje to se nadamo da ćete nam iz obzira na to kao i ovdašnjima odrediti najmanju što je moguće taksu za dozvolu”.

Opštinski odbor, kao neposredno nadležan organ vlasti, suočen sa ovim, ipak neuobičajnim, zahtjevom dvojice sugrađana nije žurio da donese rješenje. Odbor je 12. VIII 1908. godine razmatrao molbu Bratičevića i Tamindžića i na toj sjednici odlučio: „...da se ovo pitanje odloži za sljedeću sjednicu...”.

U međuvremenu, 19. avgusta, Blažo Bratičević podnosi zahtjev opštinskoj upravi za dobijanje dozvole da može ponovo otvoriti „Kafansku radnju”, ali sada u Novoj Varoši na Cetinju, a u kući Petka Pajovića, gdje, kako napominje, postoji lokal naročito napravljen za ovakvu djelatnost. Bratičević u molbi posebno ističe da, iako zna kako na Cetinju ima dosta kafana (mada uglavnom u starom dijelu grada), te da opštinska vlast nastoji da smanji njihov broj,

¹⁴ Na zaglavljju dopisa napisanih opštinskoj upravi štampan je memorandum sa grafički lijepo uređenim okvirom u kojemu stoji napisano: „Таминџић и Братичевић – стовариште сагова – Цетиње: Tamindžić & Bratičević – Uhrmacher und Uhren-Lager – Cetinje”. Kasnije će Tamindžić sam štampati memorandum na kome će pored sajdžiskog posla dodati i: власник кинематографа, odnosno u prevedenom natpisu prijevoda: kino – theater.

ipak očekuje pozitivno rješenje zahtjeva, jer u Novoj Varoši: „...apsolutno nijedne lijepe kafane nema ...”.

Obje molbe opštinski odbor je razmatrao na vanrednoj sjednici 31. avgusta te odlučio da se Bratičeviću i Tamindžiću: „...dozvoli sa kinematografom s tim, da za svaki dan kada budu davali predstave plate po 5 kruna u korist opštinske klase, ali prethodno da za to dobiju odobrenje od ovd. Oblasne uprave...”. Na istoj sjednici Bratičeviću je odobreno otvaranje kafane, uz obavezu da dostavi potvrdu o imovnom stanju radi određivanja visine takse.¹⁵ Oba ova rješenja predsjednik cetinjske opštine će potpisati tek 10. septembra 1908. godine, što je sutradan (11. IX) saopšteno Blažu Bratičeviću, a on je to u svoje i ime Tamindžića potvrdio potpisom.

U procesu davanja dozvole za rad bioskopa Uprava Katunsko-Riječke oblasti, kao viša instanca vlasti, je polazeći od stava opštinske uprave od 31. avgusta, dala saglasnost 3. septembra da se može izdati dozvola Bratičeviću i Tamindžiću za bioskop, ali tek pošto filmski materijal, koji se namjerava prikazivati, pregleda komisija koju će imenovati Opštinski odbor. Komisiju treba da čine jedno stručno lice i predstavnik opštinskog Odbora. Komisija ima zadatak da utvrdi posjeduju li Tamindžić i Bratičević dovoljno tehničkog znanja za rukovanje opremom, kao i to da li je rad opreme potpuno bezopasan, ali naročito da li je: „...sadržina slika poučna, a ne demoralna koja vodi sablažni...”,¹⁶. Uz ovakav stav Oblasne uprave je napomenuto da troškovi rada Komisije padaju na teret podnosilaca molbe.

Opština Cetinje je već sutradan (4. IX) formirala Komisiju „za pregledbu Kinematogarfskih sprava i slika”, koju su činili: Radivoje Vukičević, nastavnik Vojnozanatske škole i Uroš Marić, opštinski odbornik. Komisija je odmah pregledala opremu i filmski materijal, sačinila i istog dana (4. IX) predala izvještaj u kome se konstatuje:

„1) Da aparat, kao i sve druge njegove prinadležnosti potpuno su ispravne i potpuno novi, a od svake eksplozije obezbijeđeni.

2) Slike koje se misle prikazivati, nijesu nemoralne tj. ove koje sada imaju, jer oni poslije nekoliko dana dobivaju drugu partiju slika. S toga smo mišljenja, da bi pulicijska vlast trebala da svaku slijedeću partiju slika naknadno pregleda...”¹⁷

¹⁵ Bratičević je, kako će i sam napomenuti, već imao još uvijek važeću dozvolu za držanje kafanske radnje, pa je ovo pitanje konačno riješeno 28. X 1908. godine kada je i određena opštinska taksa od 75 kruna.

¹⁶ DACG, UVC-1908, fas. 80, br. V-1908-371 (1110)

¹⁷ DACG, UVC-1908, fas. 80, (1118)

Na osnovu stava Oblasne uprave i ovakvog nalaza Komisije, konačno je riješeno o izdavanju dozvole za rad prvog stalnog kinematografa na Cetinju, uz obavezu vlasnika da uvijek pri nabavci novih filmova, prije prikazivanja publici, materijal pregleda opštinska komisija. Opštinska vlast će tom prilikom Bratičeviću i Tamindžiću naglasiti: „...– istima se dozvoljava, da mogu iste davati i to samo one slike, koje je pomenuta komisija u svome izvještaju imenovala, a druge ako bi pomenuta dvojica Bratičević i Tamindžić, dobavili željeli davati, da ne smiju iste upražnjavati – davati – prijed negobi i njih, kao i ove, pregledala ova ili druga određena, ovom upravom, komisija, i prije nego bi poslije izvještaja te komisije Bratičević i Tamindžić dobili od ove uprave odobrenje”.¹⁸ Ovaj, zbog činovničkog stila, nešto opširniji citat ukazuje i na to da je početak kino-projeksija u Crnoj Gori neposredno pratilo formiranje i rad filmske cenzure.

Početak rada kinematografa na Cetinju, u prostorijama kafane „Lovćen” – kuća Petka Pajovića – najaviće čitaocima „Cetinjski vjesnik” u broju koji je izašao 3. septembra 1908. godine, uz napomenu da će se predstave davati svakim danom: „...od 8 do 9 i od 9 do 10 sati uveče...”, a nedjeljom i praznicima i u popodnevним časovima „sa spuštenim cijenama”. Ovom prilikom se takođe posebno ističe da je kinematograf snabdjeven: „...sa velikim izborom raznih interesantnih i šaljivih slika...”¹⁹

Pokušaću da u sažetku procesa davanja zvanične dozvole za rad prvog kinematografa u Crnoj Gori ukažem na mogući datum oficijelnog početka prikazivanja filmskih projekcija domaćeg bioskopa, septembra 1908. godine. Na zahtjev Tamindžića i Bratičevića (2. avgusta) Opštinska uprava Cetinje po donošenju zaključka od 31. avgusta je, na osnovu rješenja Oblasne uprave od 3. septembra i nalaza Komisije od 4. septembra 1908. godine, donijela rješenje – dozvolu za rad kinematografa i sa tim istog dana upoznala Bratičevića i Tamindžića, što su oni potvrdili potpisima.²⁰ Tako su se stekli potrebni uslovi (nabavka kinoaparata i filmova,²¹ te dozvola nadležnih vlasti za prikazivanje) kako bi prvi domaći bioskop u Crnoj Gori legalno mogao otpočeti sa ra-

¹⁸ DACG, UVC-1908, fas. 80, br. 4/9–1908–1118. Uporedi: Gojko P. Kastratović, „Istorijska crnogorskog filma”, Podgorica, 2006, str. 18. Vidi: *Ibidem* str. 21–22.

¹⁹ „Cetinjski vjesnik”, I/1908, br. 20, str. 4.

²⁰ „Gornje rješenje bi danas u opštinsku upravu saopšteno: Po pročitaju: Ljubomir Tamindžić Blažo Bratičević. Cetinje 4/9 1908.” (DACG, UVC-1908, fas.: 80, br.: 4/9–1908–1118)

²¹ Kako je opštinska Komisija prvi komplet filmova pregledala 3. septembra, a sljedeći 16. IX, a kako su i po kasnije datoj izjavi vlasnika bioskopa novi kompleti stizali svakih 14 dana, to bismo mogli zaključiti da su prvi filmovi za prikazivanje stigli na Cetinje krajem avgusta, ili na samom početku septembra 1908. godine.

dom. Vjerujem da su prve projekcije za publiku prikazane ako ne istog dana (4. IX) ono već sjutra dan 5/18. septembra 1908. godine. Ostavljam ipak otvorenim pitanje da li je već pomenuti formalni potpis predsjednika opštine Cetinje mogao odložiti za 10. odnosno 11. septembar prikazivanje prve oficijelne predstave u stalnom domaćem bioskopu na Cetinju.²²

Zahvaljujući sačuvanim zapisnicima o radu opštinske komisije koja je pregledala filmski materijal (prve filmske cenzure), možemo saopštiti nazive prvih filmova koji su prikazani cetinjskoj publici u septembru 1908. godine. Evo, dakle, prvog kino-repertoara stalnog domaćeg bioskopa, naravno tada jedinog u Crnoj Gori:

1. Izlet u šumu;
2. Gost koji ne plaća;
3. Dresirani majmun;
4. Posdamska panorama;
5. Osvetnik svoje časti;
6. Ženske kao vojnici;
7. Izgubljena djevojka.²³

Ubrzo, poslije prvih projekcija, Tamindžić i Bratičević će se ponovo 16. septembra 1908. godine obratiti Opštinskoj upravi i dostaviti nazive upravo dobijenog filmskog materijala. Mišljenje da se i ovi snimci mogu prikazivati publici na molbi je saopštio opštinski odbornik Petko Pajović: „...Pregleda P. Pajović naša uredu mogu davat slike nijesu ne moralne”. Na osnovu mišljenja svog člana Pajovića, Opštinski odbor je 17. septembra dao odobrenje za prikazivanje prispjelog filmskog materijala uz obavezu plaćanja takse (po 5 kruna za svaki dan kada se prikazuju kino-predstave) u skladu sa ranije donijetim rješenjem.

Sredinom septembra 1908. godine nabavljeni su filmovi (kompleti slika) sa nazivima:

1. Zabranjeno kupanje;
2. Noćna pohara;
3. Carska parada;
4. Kradljivac velosipeda;
5. Muško kupatilo;
6. Prevarena učiteljica;
7. Seljački život;
8. Zet i tašta;

---

²² Uporedi: Gojko P. Kastratović, „Istorija crnogorskog filma”, Podgorica, 2007, str. 18, 21–22.

²³ DACG, UVC-1908, fas. 80, br. V-1908–371.

9. Svadba;
10. Progutan novac;
11. Na njemačkoj željeznici;
12. Znamenita ruka;
13. Zavađeni ljubavnici;
14. Đavolji kazan;
15. Dječija šala.

Istog dana (16. IX 1908. god.) kada i opštinskoj upravi Tamindžić i Bratičević su se obratili i Ministarstvu finansija²⁴ molbom da im se umani iznos, odnosno da ih oslobodi dijela carine koji treba da plate prilikom nabavljanja filmova. Vlasnici kinematografa napominju da se iznos zakupa filmskog materijala dobavljaču, firmi iz inostranstva, obračunava za 14 dana, iako taj materijal oni mogu efektivno koristiti samo tri dana: „...jer svaki treći dan dobijaćemo novih 1000 metara slika, koje čim stignu mi ove prikazane vraćamo natrag”.

U molbi Ministarstvu finansija Tamindžić i Bratičević ističu: „Prije kratkog vremena dobavili smo za ovde stalno aparat za davanje kinematografskih zabava i za nabavljeni aparat platili smo propisanu carinu.” Filmove za prikazivanje međutim nijesu mogli kupiti pa su sa odgovarajućom firmom sklopili ugovor o iznajmljivanju. Pored položene kaucije ugovoreno je da prikazivači za svakih 1000 metara filma plaćaju dnevno po 10 maraka za onoliko dana koliko zadrže materijal. Sada im carinarnica naplaćuje taksu na čitav iznos fakture od 300 maraka: „...kako na 140 Maraka koje idu kao kaucija tako i na 160 Maraka koje idu kao ofit za 14 dana”.²⁵ Zadržali smo se na ovom dopisu i zbog toga što sadrži niz podataka o načinu poslovanja (dobavljanja filmova) prvog crnogorskog bioskopa i pomaže da utvrdimo važne datume vezane za početak njegovog rada.²⁶

Molbu sa popisom naziva upravo prispjelog filmskog materijala Bratičević i Tamindžić će ponovo 29. oktobra 1908. godine dostaviti Opštinskoj upravi Cetinja radi dobijanja dozvole za nesmetano prikazivanje. Na istoj harti-

²⁴ DACG, MF-1908, fas.: 305, br. 1121.

²⁵ Nije navedena firma sa kojom su vlasnici bioskopa sklopili ugovor, ali bi se na osnovu valute (marka) moglo pretpostaviti da je iz Njemačke. 20 njemačkih maraka u zlatu vrijedjele je 1908. godine 23,56 kruna (1 kruna = 1 perper). Vidi: Luka Milunović, *Kursevi i obračun valuta u Knjaževini Crnoj Gori* („Kretanje vrijednosti zlatnog i srebrnog novca: Tabela br. 2 b”), u: „Novac u Crnoj Gori” (radovi sa naučnog skupa), Cetinje, 2007, str. 276.

²⁶ Ministarstvo nije izašlo u susret vlasnicima bioskopa: „U smislu Vaše molbe od 16/ IX t. g. odgovara Vam se, da carinskim zakonom isključena mogućnost, da se udovolji Vašoj molbi. Cetinje 17. IX 1908.” (komentar Ministarstva na poledini molbe)

ji na kojoj je napisana molba vlasnika kinematografa dopisano je i pozitivno mišljenje odbornika Pajovića: „vidio i odobrio član odbora P. Pajević”. Cijenim da će biti od interesa, pa ću saopštiti nazive filmskog materijala, „kolekcije slika” (filmova), koji su Ljubomir Tamindžić i Blažo Bratičević nabavili ovom prilikom.

Pod sam kraj oktobra 1908. godine na Cetinje su dakle prispjeli filmovi (kompleti slika) sa nazivima, ovdje datim onako kako su ih naveli vlasnici bioskopa pri dostavljanju na pregled opštinskoj vlasti:²⁷

1. Kepenički kapetan;
2. Vještica;
3. Materinska ljubav;
4. Jutarnja toaleta;
5. Božićna slika;
6. Sudski izvršitelj;
7. Domaće životinje;
8. Vojnikov paket;
9. Dolazak jednog voza;
10. Miš u ženskom društvu;
11. Fotograf i kasapin;
12. Žensko kupatilo;
13. Teška influenza;
14. Srećan čovjek.

Vlasnici prvog crnogorskog bioskopa i kinooperateri Blažo Batričević i Ljubomir Tamindžić pripremali su krajem novembra 1908. godine gostovanje prvog crnogorskog bioskopa po drugim mjestima u državi. Upravi varoši Cetinje obratili su se 25. XI 1908. godine sa zahtjevom: „da bi nam ta sl.[avna] Opština izvoljela izdati uvjerenje o našem radu sa kinematografom, jer smo namjerni putovati kroz unutrašnjost”. Opštinska uprava je moliocima izdala Uvjerenje,²⁸ koje, iako veoma kratko, sadrži i ocjenu o odnosu publike prema bioslopu, pa ga navodimo u cjelini: „Da su pomenuti dvojica od nazad nekog vremena davali u ovoj varoši uviše puta kinematogrfske predstave gdje su i dobili za to stalnu dozvolu od strane ove Opštine; i da su iste predstave bile na opšte zadovoljstvo publike”.

Bratičević i Tamindžić su namjeravali da prvo gostovanje bioskopa ostvare u Podgorici. U tom cilju su se već krajem novembra 1908. godine obrati-

²⁷ Bratičević i Tamindžić uz spisak filmova pišu opštinskoj vlasti: „Čast nam je dostaviti da smo primili sljedeću kolekciju slika i molimo da nam dozvolite prikazivati ih”.

²⁸ „Na molbu g. g. B. Bratičevića i Lj. Tamindžića, ovd., od danas daje im se ovo UVJERENJE.” (DACG, UVC-1908, fas.: 80, br. 1387/08).

li Knjaževskom crnogorskom Ministarstvu prosvjete i crkvenih poslova molbom da im omogući korištenje podgoričke školske zgrade za prikazivanje bioskopskih predstava.

U molbi, koja se čuva u fondovima Državnog arhiva Crne Gore, Bratičević i Tamindžić traže od Ministarstva: „...da biste nam dozvolili da u kući u kojoj je osnovna škola u Podgorici dajemo 4–5 predstava sa kinematografom...” pa dalje naglašavaju: „...za gornje voljni smo dati besplatno za đake jednu poučnu prestavu...”²⁹ Poslije načelnog odobrenja Ministarstva vlasnici bioskopa su ponovo morali da telegrafski iz Podgorice traže intervenciju jer tamošnji školski odbor ne dozvoljava korištenje sale u školi bez direktne naredbe. Ministarstvo je odmah uputilo naredbu sebi neposredno podređenom školskom nadzorništvu da uredi ovo pitanje.³⁰

Kako u do sada konsultovanoj arhivskoj građi nijesam mogao pouzdano pratiti nabavke filmova, to se sa izvjesnošću ne može utvrditi da li su filmovi sa već pomenutog spiska od 29. oktobra 1908. godine, koje je pregledala opštinska komisija na Cetinju, činili repertoar na: „...4–5 predstava...” prikazanih u Podgorici najvjerovatnije već krajem novembra 1908. godine na prvom gostovanju prvog crnogorskog bioskopa. Pored čini se realne pretpostavke da je upravo filmski materijal pregledan 29. oktobra prikazan u Podgorici, ipak pitanje sadržaja bioskopskog repertoara na prvom gostovanju crnogorskog kinematografa moram ostaviti otvorenim.

O radu prvog bioskopa u Crnoj Gori tokom 1908. godine ne nalazim vijesti u crnogorskoj periodici. Krajem septembra kulminiraće politička kriza izazvana aneksijom Bosne i Hercegovine od strane Austrougarske. Vruća politička jesen puniće stranice periodike. Sasvim sigurno da je i redovno nabaavljanje filmskog matreijala za bioskop na Cetinju ometeno odlukama o robnom prometu koje su uvedene. Međutim, na osnovu dokumenta o nabavci filmova od 29. oktobra i podataka o gostovanju u Podgorici, možemo zaključiti da je prvi crnogorski bioskop funkcionisao tokom septembra, oktobra i novembra mjececa 1908. godine. Crnogorska štampa će tokom druge decenije XX stoljeća mnogo više pažnje poklanjati radu bioskopa.

Ljubomir Tamindžić će, možemo reći, ipak kontinuirano organizovati bioskopske predstave na Cetinju. Nalazimo da Tamindžić od opštinske vlasti traži 27. februara 1910. godine dozvolu da prikazuje bioskopske predstave u

²⁹ DACG, MPiCP-1908, fas.: 47, br. 3547.

³⁰ DACG, MPiCP-1908, fas.: 47, br. 3549.

kafani „Carev Laz”. Tamindžić je takvu dozvolu dobio, ali ponovo samo za onaj filmski materijal koji pregleda nadležna komisija.³¹

Krajem prve i u prvoj polovini druge decenije XX stoljeća bioskopske predstave u Crnoj Gori su se sastojale od više kraćih filmskih cjelina vrlo različite sadržine. Prikazivani su, obično kombinovano u toku jedne seanse: igrani filmovi (drame i komedije), te dokumentarni i edukativno-informativni materijal. Kroz najave u štampi uvijek će biti posebno naglašeno ako neki od posebno igranih filmova duže traje (ističe se na primjer, ako je dužina trake preko 1000 m). Filmovi su prikazivani obično tri puta sedmično (ponedjeljak, utorak, petak) u sali Kraljevskog crnogorskog narodnog pozorišta Zetski dom, i to danima koji nijesu predviđeni za pozorišne predstave. S vremena na vrijeme bioskopske predstave u Zetskom domu su posjećivali i članovi dinastije Petrović: supruga prestolonasljednika Danila, knjaževi Mirko i Petar i knjeginja Milica, a jednom prilikom, početkom jula te godine, i sam kralj Nikola I lično. U skladu sa tadašnjim običajima ovakve posjete bioskopu će biti pedantno zabilježene u štampi.

Ljubomir Tamindžić će, sa većim ili manjim prekidima, na Cetinju prikazivati filmske predstave i tokom druge decenije XX stoljeća. To je međutim vrijeme kada crnogorska kraljevina vodi tri rata, da bi u vihoru posljednjeg od njih nestala sa političke karte Evrope.

U periodima bez ratnih dejstava na Cetinju su prikazivane bioskopske predstave sa većim ili manjim prekidima koji su nastajali, kako zbog neredovnog pristizanja novog filmskog materijala tako i zbog ponekad nedovoljnog interesovanja publike. Na ljeto 1911. godine „Glas Crnogorca” javlja da su „Tamindžić i drug” već priredili nekoliko predstava u Zetskom domu. U ovoj novinskoj vijesti se posebno ističe da je publika naročito interesovanje pokazala za snimke prošlogodišnjih jubilarnih svečanosti na Cetinju, kao i to da su dvije bioskopske predstave sa „odabranim slikama” prikazane u Dvoru uz prisustvo članova kraljevske porodice.³²

Zahvaljujući pažnji koju je tekuća periodika poklanjala radu bioskopa uz konsultovanje arhivske građe, mogu se potpunije pratiti prikazani repertoar u periodu od januara do sredine septembra 1912. godine. Tamindžić će 1912. godine dopisom obavijestiti Upravu varoši Cetinje da će 27. (petak) i 30. (po-

³¹ DACG, UVC-1908, fas. 80, V-1908–371 (239 ex 1910).

³² Glas Crnogorca, XL/1911, br. 26, str. 2. Jubilarne svečanosti na Cetinju 1910. godine su bile prilika da snimatelji iz stranih zemalja naprave snimke o ovim događajima, kraljevskom paru, ali i o prirodnim vrijednostima Crne Gore. Vidi: Ratko Đurović, „Cetinje i film”, u: „Cetinje 1482–1982”, Cetinje, 1994, str. 427.

nedjeljak) januara prikazivati bioskopske predstave u Zetskom domu.³³ Iz pisma, koje je na zahtjev Uprave varoši Cetinja uputio opštinskim vlastima profesor Pera Bogdanovića direktor Kraljevskog crnogorskog narodnog pozorišta, vidi se da je u Zetskom domu Ljubo Tamindžić od januara do 17. marta 1912. godine prikazao: „petnaest kinematografskih predstava” (prosječno 6 mjesečno, odnosno 1–2 sedmično). Za ilustraciju navodim da je početkom februara 1912. godine prikazana komedija D. Rošea „Daleko od očiju daleko od srca”, za koju se napominje da je kolorisana, a dvadesetak dana kasnije velika drama „Crni san” ili „Dijamantska ogrlica”, gdje u glavnoj ulozi nastupa Asta Nilzen, za koju se kaže da je: „kraljica kinematografske bine”.

Posljednju javnu kinematografsku predstavu prije pada suverenog crnogorskog kraljevstva u Prvom svjetskom ratu za koju nalazimo pomena u periodici Ljubo Tamindžić je prikazao u okviru programa „Dobrotvorne zabave” početkom februara 1915. godine.³⁴

*

Filmske predstave stranog putujućeg (1907. godine) i prvog domaćeg (1908. godine) bioskopa neće biti i prvi susret Crne Gore sa magijom pokretnih slika. Veze Crne Gore i Crnogoraca sa pokretnim slikama datiraju, naime, od ranije. Profesor Ratko Đurović navodi da je već oktobra 1896. godine na filmskoj traci zabilježen dolazak u Rim knjaza Nikole I i članova njegove porodice (ovi filmski snimci su prikazani januara 1897. god.). Profesor Đurović pominje i filmske predstave koje je tokom ljeta 1902. godine prikazivao austrougarski bioskop „Uranija”.³⁵

Na kraju, ohrabren dosadašnjim nalazima želim istaći uvjerenje da fondovi građe u arhivskim institucijama Crne Gore sadrže još važnih podataka u vezi sa filmom na našim prostorima ne samo tokom prve dvije decenije XX stoljeća, pa bi trud prilježnog istraživača, sasvim sam siguran, bio adekvatno nagrađen interesantnim nalazima. Nadam se da će i ovaj rad biti podstrek i sigurna podumijenta takvim pregnućima.

³³ DACG, UVC-1912–38/1 (91); „Cetinjski vjesnik” IV/1912, br. 9. str. 4. U periodu od januara do septembra 1912. godine „Cetinjski vjesnik” će objaviti vijesti o radu bioskopa na Cetinju u svoja 22 broja.

³⁴ Navodim po: CCXLIV, „Pozorišna kritika u crnogorskoj periodici 1884–1916” / Luka I. Milunović, Ljiljana Milunović, Cetinje, 2004, str. 439.

³⁵ Ratko Đurović, „Cetinje i film”, u: „Cetinje 1482–1982”, Cetinje, 1994, str. 426.

Stoljeće

*stalnog domaćeg
kinematografa
u Crnoj Gori*

GOSTOVANJE BIOSKOPA 1907.

- Putujući bioskop
M. Gavrića
- Projekcije
u *Zetском domu*
- Filmovi dužine
1500 metara

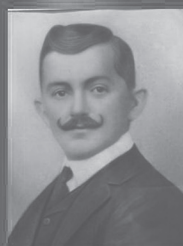

PRVI CRNOGORSKI KINOOPERATERI

Ljubomir Tamindžić

Blažo Bratičević

- *Kinooperateri*
- *Vlasnici bioskopa*

ODLUKA O OTVARANJU BIOSKOPA

Cetinje, septembar 1908. godine

KINO REPERTOAR 1908. godine

- 1. *Izlet u šumu*
- 2. *Gost koji ne plaća*
- 3. *Dresirani majmun*
- 4. *Izgubljena djevojka*
- 5. *Posdamska panorama*
- 6. *Osvetnik svoje časti*
- 7. *Ženske kao vojnici*

IZVORI I LITERATURA

Institucije

- Državni arhiv Crne Gore, Cetinje
  - Fondovi:
    - Uprava varoši Cetinje*
    - Ministarstvo prosvjete i crkvenih poslova*
    - Ministarstvo finansija*
- Centralna narodna biblioteka „Đurđe Crnojević”, Cetinje
  - Muzejsko odjeljenje*
  - Legat Pera Šoća*
- Skupština prijestonice Cetinje
  - Matične knjige*

Periodika (kompleti)

- Glas Crnogorca
- Vjesnik
- Cetinjski vjesnik
- Slobodna misao
- Mali Radojica
- Narodna riječ
- Zetski glasnik

Prilozi, rasprave, članci

Ratko Đurović, „Cetinje i film”, u: „Cetinje 1482–1982”, Cetinje, 1994.

Luka Milunović, „Prvi crnogorski bioskop”, „Arhivski zapisi”, VII / 2000, br. 1–2, str. 43–53.

Luka Milunović, „Slike koje se misle prikazivati ne smiju biti nemoralne”, „Art-Vijesti”, I/2003, br. 10, str. V.

Monografske publikacije

– „Crnogorska bibliografija”, Tom III, knj 2, Cetinje, 2000.

– „Cetinje 1482–1982”, Cetinje, 1994.

– „Pozorišna kritika u crnogorskoj periodici 1884–1916”, Luka I. Milunović, Ljiljana Milunović, Cetinje, 2004.

– Dr Momčilo D. Pejović, „Cetinjska gimnazija 1880–1920”, Cetinje, 2007.

– Gojko P. Kastratović, „Istorija crnogorskog filma”, Podgorica, 2006.

– Luka Milunović, „Pozorište u Knjaževini Crnoj Gori 1884–1888”, Podgorica, 2001.

– Luka Milunović, „Pozorište Zetski dom 1884–1896”, Cetinje, 2006.

– Ljiljana Milunović, „Pozorište u periodici Knjaževine Crne Gore 1884–1908”, Podgorica, 2002.

– Ljiljana Milunović, „Pozorište u crnogorskoj periodici 1909–1915”, Podgorica, 2005.

Luka I. MILUNOVIC

BEGINNING OF CINEMATOGRAPHERS' WORK (CINEMA), FIRST CINEMA REPERTORY AND PROJECTIONISTS IN PRINCIPALITY OF MONTENEGRO*Summary*

On the basis of documents from domestic archives, and using the files on actual periodicity the work indicates on the beginning of work of first domestic cinematographer and organization of the first public picture-shows in Cetinje and Podgorica at the end of the first decade of the 20th century. More than a year, after the visit of strolling cinema from abroad (M. Gavric, April 1907) two persons from Cetinje purchased equipment and they started to project picture shows in the picture theatre in the principality of Montenegro. Picture shows were run in Cetinje from September 1908, and already in the end of November cinematographers asked from the authorities a permit to run picture shows in Podgorica in the building where schools are placed. It is interesting to mention that also the first theatre shows were run in this building in Podgorica in the eighties of 19th century.

First Montenegrin projectionists that as owners requested and received permit from responsible authorities to screen movies (picture collections) at picture shows are Ljubomir – Ljubo Tamindzic and Blazo Braticevic. Owing to the condition established by authorities when issuing the permit for theatre picture, and related to the obligation of an owner to have certificate of responsible commission before public show of a movie that: „content of picture is instructive, and not immoral indicating scandal”, i. e. written evaluation reports of this Commission issued later, today we can talk about the first movie repertoire that was shown to the public in Cetinje 1908. Ljubomir Tamindzic continued to run picture shows several

years beside the catering establishments, also in the hall of Zetski Dom with some breaks until World War I. Owing to the available documents and attention given by written works to work of cinema in Cetinje, Montenegrin cinema repertoire can be reconstructed considerably from the end of 1908 until beginning of 1915, and to correct imprecision reported in the literature published so far regarding this topic.

In regards with overall engagement and results of Ljubomir Tamindzic and Blazo Braticevic accomplished in the area of culture in Montenegro (theatre, film) they should attract much more attention of scientific and professional public, with accent put on needs for more detailed researches of archive material and periodicity, and I have used this opportunity to draw attention on just few moments from the biographies of these culture workers.